

CSEPREGI ZOLTÁN

A reformáció nyelve

A ferences hagyomány és a kocsmai antiklerikalizmus között

A „nyelvi esemény” (Sprachereignis, language event) kulcsszó közismerten *Gerhard Ebeling* híres Luther-előadásaihoz kapcsolódik.¹ Ezek tették népszerűvé 1962/63-ban ezt az eredetileg *Ernst Fuchs*-i terminust a történeti teológiában, jóllehet utóbb a kulcsszó használata kiterjedt az egész reformációkutatásra, s függetlenedett Luther személyétől.² Ezt a tudománytörténeti hátteret azért is fontos hangsúlyozni, hogy nyilvánvalóvá tegyem, ez a felfogás nem a társadalomtudományok úgynevezett nyelvi fordulatának (linguistic turn, Sprachwende) jóval későbbi áramlatából táplálkozik.

Ebeling a nyelvi eseményként való megközelítést dinamikus alternatívaként kínálja a statikusabb dogmatikai vagy felekezeti nézőpontok helyett. „...Luther gondolkodásmódját vizsgálva legyünk nyitottak arra is, hogy Lutherrel mint nyelvi eseménnyel találkozunk, hiszen ő maga sem tett egyebet, mint hogy igyekezett az igét szóhoz juttatni (das rechte Zur-Sprache-Bringen des Wortes)” – szólítja fel hallgatóit a bevezető előadás végén.³ A nyelv és a teológia alapvető összefüggéséről Ebeling ezután magát a reformátort idézi, aki 1524-es oktatási programjában így ír: „Amint az evangélium a Szentlélek által jött és jön el napra nap, a nyelv által jött el és gyarapodott, így általa is kell megtartatnia... Amilyen kedves tehát nekünk az evangélium, akkora erővel kell kitartanunk a nyelv mellett... Bizony, ahol hibát vétünk és (amitől Isten óvjon) nem figyelünk a nyelvekre, ott nem csupán az evangéliumot ve-

szítjük el, hanem végül oda jutunk, hogy sem latinul, sem németül nem tudunk már helyesen beszélni vagy írni.”⁴

A reformációt – röviden összefoglalva – a következő tapasztalatok miatt szerencsés nyelvi eseményként vizsgálni:

- a reformátori tetteket (például a szerzetesi fogadalomnak, a cölibátusnak, a böjtnak a megtörése, épületek, javadalmak elfoglalása, újjítás a szertartásokban és az egyházközség szervezetében stb.) rendszerint reformátori igehirdetés előzi meg (szóban vagy írásban);

- a reformáció mint úgynevezett evangéliumi mozgalom kifejleszti a maga biblikus zsargonját, egy új egyházi nyelvet, amelynek használata identifikációs eszközként is szolgál;

- a reformáció eszméinek terjedése tiszteli a nyelvterületek határait;

- a reformációról szóló adataink elválaszthatatlanok attól a nyelvi közegtől, amelyben forrásaink fennmaradtak.⁵

A hazai reformáció Mohács előtti történetében összesen négy olyan jól ismert eseménysort, illetve szövegcsoporthoz találtam, amelyekben tetten érhető az új egyházi nyelv használata: ezek a soproni eretneknémozás (1524), a bányavárosi felkelés (1525–1526), Mária királynénak egy 1523-as levele,⁶ és végül egy jegyzőkönyv, amely utólag

¹ Az Ebeling-mű magyar kiadásának (Gerhard Ebeling: *Luther. Bevezetés a reformátor gondolkodásába*. Budapest, 1997. /Magyar Luther Könyvek 6./) lektoraként magam is felelős vagyok azért, hogy a fordításban a kérdéses kulcsszó sajnos „nyelvi jelenség”-ként fordul elő. A hermeneutika területén hasonló értelemben találkozni a magyar „szóesemény” (vö. Wortgeschehen, word-event) terminussal is.

² Carter Lindberg: Church Growth and Confessional Integrity. *Concordia Theological Quarterly*, 54 (1990) 131–154. o. Yoshikazu Tokuzen: An Asian Perspective. *Word & World*, 11 (1991) 265–268. o.

³ Ebeling 1997, 17. o. A probléma magyar nyelvű irodalmának felsorolása valószínűleg teljessé tehető a következő utalással: David Warren Sabean: Az egység szent köteléke. A közösség egy tizenhárom éves boszorkány szemében (1683). In: *Misszionáriusok a csónakban. Antropológiai módszerek a társadalomtörténetben*. Szerk. Vári András. Budapest, 1988. 156–191., különösen 185–188. o.

⁴ An die Ratherrn aller Städte deutschen Lands. WA 15,(9)27–53,37–38; Masznyi 4, 169–170. o.; Ebeling 1997, 20. o.

⁵ A reformáció nyelvi közegéről összefoglalóan lásd Bernd Moeller: *Deutschland im Zeitalter der Reformation*. Göttingen, 1977. /Deutsche Geschichte 4./ Uő: Was wurde in der Frühzeit der Reformation in den deutschen Städten gepredigt? *Archiv für Reformationsgeschichte*, 75 (1984) 176–193. o. Bernd Moeller – Karl Stackmann: *Städtische Predigt in der Frühzeit der Reformation: eine Untersuchung deutscher Flugschriften der Jahre 1522 bis 1529*. Göttingen, 1996. /Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften zu Göttingen. Philologisch-Historische Klasse. Dritte Folge 220./

⁶ Staatsarchiv Nürnberg, Brandenburger Literalien 1193:11. Fraknói Vilmos: *Magyarország a mohácsi vész előtt*. Budapest, 1884. 119. o. 1. jegyz. = Bunyitay Vince – Rapaics Raymund – Karácsonyi János (szerk.): *Egyháztörténeti emlékek a magyarországi hitújítás korából*. 1. Budapest, 1902. (A továbbiakban: ETE 1.) 85–86. o. (nr. 86). Magyar fordítások: Payr Sándor: *Mária, a humanista magyar királyné*. Budapest, 1905. 9. o. Csepregi Zoltán: Udvari papok Mária királyné környezetében. In Réthelyi Orsolya et al. (szerk.): *Habsburg Mária, Mohács özvegye. A királyné és udvara 1521–1531*. Budapest, 2005. 45–55., itt 48. o. Vö. Csepregi Zoltán: Jámbor volt-e Georg der Fromme? *Leleképzelet*, 2003/8–9. 291–294. o.

rögzíti Georg Stoltz hunyadi várnagy 1526 nyarán tett megbotránkoztató kijelentéseit.⁷ A többi korabeli eretneknyomozás általában olyan vádpontokat vizsgált, amelyek nem hozhatók egyértelmű kapcsolatba reformátori tanokkal, továbbá a forrásokban olvasható általános megfogalmazások sem alkalmasak arra, hogy „nyelvemlékként” értékeljük és értelmezzük őket. Természetesen az összes eddig felsorolt dokumentum latinul, illetve németül maradt fenn, hisz a magyar nyelvhatár átlépése forrásainkban Batizi András és Dévai Mátvás reformátori működéséhez, kronológiailag pedig az 1531-es évhez köthető. Az idő szorításában a négy történetből most csupán egyet ragadok ki, mégpedig a legismertebbet, a sopronit, amely az általában Kecse-templom néven ismert ferences templomhoz fűződik.

A soproni eretneknyomozásra II. Lajos 1524. október 14-én Budán kelt rendelete Szegedi Gergely nagyváradi ferences szerzetest küldte ki.⁸ Az október 22-én megkezdett vizsgálat első, Kristóf (konventuális) ferences prédikátor ellen folytatott része a soproni plébános (Christophorus Peck) által összeírt nyolc vádpontra összpontosított az érintett, illetve összesen 29 tanú meghallgatásával. Gyengítette a vád súlyát, hogy a feljelentő csupán egy állítását (6. pont) tudta saját, fültanúként tett vallomásával alátámasztani, ezt sem Kristóffal, hanem egy korábbi ferences prédikátorral szemben, míg a többi pontot pusztán szóbeszédre alapozta. A jegyzőkönyv tartalmát úgy összegezhethetjük, hogy e pontok alapján sem Kristóf nem ismerte be a tévtanítás vétkét, sem a tanúk nem támasztották azt alá érdemben.⁹ (Az ügy szereplőinek egymás közötti viszonyrendszerére itt nincs mód kitérni, csak arra hívom fel a figyelmet, hogy Kristóffal szemben sokkal kevésbé voltak hajlandók tanúskodni pap kollégái, mint amilyen lelkesen vallott Moritz Pál belső tanácsos ellen a polgármester, a városbíró és tíz más tanácsos a nyomozás harmadik részében.) A szerzetes az első hat vádat tagadta vagy kimagyarázta, az utolsó kettő tartalmát (a városi klérus kevésbé kánoni életvitelének ostromozását) pedig olyan határozottan fenntartotta, hogy II. Lajos november 16-án külön rendeletben intette a soproni papokat ágyasaik elbocsátá-

sára.¹⁰ Az eljárásnak ez a végső mérlege egyértelmű a király 1525. január 11-i leveléből is, amely a ferenceseket alaptalanul bepanaszoló soproni plébánost marasztalja el, s jogosnak ismeri el a kolostor kártérítési igényét jó hírének megcsorbítása miatt.¹¹ A nyolc vádpont körül kikristályosodó tényállás a mai történész szemével nézve sem olyan tévelygés, ami szembehelyezkedik a korabeli egyházban elfogadott véleményekkel. Ami itt kissé eltávolodik a dogmatikus sodorvonalától, mint a belső gyónást, a szociális felelősséget, az aszkézist és a papok életvitelét érintő gondolatok, azt még mindig elhelyezhetjük a ferences hagyománynak jellegzetesen akár a misztika, akár a spiritualizmus, akár a társadalmi kérdések irányában nyitott területén. Ugyanez áll Kristóf két évvel azelőtt működő elődjének, egy név szerint nem ismert ferences prédikátornak a kijelentéseire, aki a soproni plébános és egy tanú (Leonhardus Hengst) emlékei szerint éppen azokhoz hasonló nézeteket osztott, amelyeket *Szűcs Jenő* két 1516 és 1520 között keletkezett obszerváns ferences kódexben talált: az oltár- és templomépítések kritikája, továbbá a papok egyenlőségének hirdetése a feloldozási hatalom tekintetében.¹² *Házi Jenő* lutheránus ízű beszédeknek tartja ezeket a prédikációkat,¹³ *Mollay Károly* pedig egyenesen *A német nemzet keresztyén nemességéhez* című, 1520-as Luther-írat¹⁴ gondolatait véli felfedezni a vádak egyes pontjaiban.¹⁵ A jegyzőkönyvben felsorolt nézetek közül azonban egyedül a szentek segítségül hívásának tagadását (1522. december 6-ai szentbeszéd) nem tudom elhelyezni a radikális ferences tradícióban.

A vizsgálat második része az oltárigazgató Thomas Radingernek egy szerintem egyszerűen polgárpukkasztó kijelentésével kapcsolatban faggatja a tanúkat, hogy tudniillik Isten lélek, se érzékszervei, se végtagjai nincsenek, így ismereteket sem szerezhet, gondot sem viselhet a világról,¹⁶ míg a vizsgálat harmadik része Moritz Pál („Paulus Institor”) soproni polgár megbotránkoztató viselkedését igyekszik feltárni.¹⁷ Az utóbbi esetben – jogászai nyelven – meg-

⁷ ETE 1, 283–288. o. (nr. 276–277). Vö. Csepregi Zoltán: A reformáció kezdetei Brandenburg György gyulai és vajdahunyadi uradalmaiban 1520–1530. *Egyháztörténeti Szemle*, 2001/2. 35–45. o.

⁸ ETE 1, 158–159. o. (nr. 162). = Payr Sándor: *Egyháztörténeti emlékek. Forrásgyűjtemény a dunántúli ág. hitv. evang. egyházkerület történetéhez*. 1. Sopron, 1910. 1–2. o. (nr. 1). = Házi Jenő: *Sopron szabad királyi város története*. 1. 7. *Oklevelek, levelek és iratok 1521-től 1531-ig*. Sopron, 1929. 113–115. o. (nr. 82). Vö. Payr Sándor: *A soproni evangélikus egyházközösség története*. Sopron, 1917. 40–61. o.; Házi Jenő: *Sopron középkori egyháztörténete*. Sopron, 1939. 44–61. o.

⁹ ETE 1, 159–171. o. (nr. 163). = Payr 1910, 2–14. o. (nr. 2). = Házi 1929 I. 7. 115–131. o. (nr. 83). A jegyzőkönyv vizsgálatánál módszertanilag Erdélyi Gabriella forráskritikai megállapításait kamatoztattam: *Egy kolostorper története. Hatalom, vallás és mindennapok a középkor és az újkor határán*. Budapest, 2005. /Társadalom- és Művelődéstörténeti Tanulmányok 38./

¹⁰ ETE 1, 181–182. o. (nr. 170). = Házi 1929 I. 7. 136. o. (nr. 89) regeszta.

¹¹ ETE 1, 187. o. (nr. 178). = Házi 1929 I. 7. 139. o. (nr. 93) regeszta.

¹² ETE 1, 161–163. o. (nr. 165). = Payr 1910, 4–6. o. (nr. 2). = Házi 1929 I. 7. 118–120. o. (nr. 83). Vö. Szűcs Jenő: Ferences ellenzéki áramlat a magyar parasztháború és reformáció hátterében. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 78 (1974) 409–435., különösen 425–426. o.

¹³ Házi 1939, 56. o.

¹⁴ WA 6,(381)404–469; Masznyik Endre fordítása: 1905.

¹⁵ Az 1-es, 2-es, 5-ös, 8-as pontokat, továbbá a 7-est is lutheri tételnek tartja: Mollay Károly: *Kereskedők, kalmárok, árosok*. Moritz Pál kalmár 1511–1530. *Soproni Szemle*, 45 (1991) 1–31. o., különösen 15–17. o.

¹⁶ ETE 1, 165. o. (nr. 163). = Payr 1910, 8. o. (nr. 2). = Házi 1929 I. 7. 122. o. (nr. 83). Vö. Péter Katalin: *A reformáció: kényszer vagy választás?* Budapest, 2004. 64. o. A *Von den guten Werken* című, 1520-as Luther-íratral való összefüggést (WA 6,[196]202–276; Takács János fordítása: 1937) itt nem sikerült kimutatnom.

¹⁷ Moritz Pál későbbi városbíróról (1526–1529, megh. 1530): Mollay 1991. Uő: *Das Geschäftsbuch des Krämers Paul Moritz 1520–1529. Quellen zur Geschichte der Stadt Ödenburg*. Reihe B, Bd. 1. Sopron, 1994. Házi 1939, 58. o.

áll a bűnt megszegésének és a lutheri könyvek birtoklásának vádjá, bizonytalan viszont, valóban elhangzottak-e a vádlott szájába adott olyan sztereotip mondatok, mint például a fa- és kőbálványok kicsúfolása. A soproni polgár bírái ugyanígy értékelték a nyomozás eredményét, mert a vádlott, miután könyveit önként beszolgáltatta, s azokat január 2-án elégették¹⁸ – mint ez II. Lajos 1525. január 28-án kelt leveléből is kitűnik –, csupán a bűnt egy rendbeli megszegéséért szenvedett büntetést.¹⁹

Házi Jenő azt hangsúlyozza, hogy Moritz Pál 1522. február 22. és 1527. január 18. között éppen gondnok volt a ferenceseknél (tehát már az inkriminált prédikátor előd idejében is), továbbá az új tanok terjedésében általában kiemeli a kánoni előírásokat nyűgnek tartó soproni papság szerepét.²⁰ A soproni tévelygések feltételezhető forrásai között ezek szerint ott lehet a ferencesek egyházkritikája és a klerikusok elkényelmesedése, de ott lehetnek tényleges Luther-olvasmányok, valóban reformatori szellemű prédikációk is.

Az eddigiektől lényegesen eltérő a helyzet ugyanis a plébánosnak a kihallgatás során a ferences prédikátor ellen szóban felhozott újabb vádpontjával kapcsolatban: ezt érdemben maga Kristóf sem tagadta, s több tanú is alátámasztotta mint közvetlen fültanú, nevezetesen az eljárás két jegyzője, az oltárigazgató Radinger és a városi nótárius, továbbá egy pap (Wolfgang Payr). Vallomásaikból a következőképpen rekonstruálható Kristóf valamely szent ünnepén tartott szentbeszédének gondolatmenete: A szentek semmit sem saját érdemből érdemeltek ki, akik ezt állítják, azok főbenjáró hazugságot mondanak, hanem a szentek „hit által győztek le országokat” (Zsid 11,33). Természetesen vehetjük, hogy a plébános és az altariszta teológiailag pontosabban (nihil meruerunt coram Deo) adja vissza azt, ami a laikus írnok szájában leegyszerűsítve ennyi: a szentek mennybe jutása (celum non meruissent). Az is várható, hogy Kristóf így magyarázza és mentegeti önmaga szavait: „hanem Krisztus szenvedésének érdemből”. Meglepő viszont, és ezért komolyan hitelt kell adnunk ennek a részletnek, hogy éppen az egyetlen világi tanú,²¹ Jacob Auer vallomása őrizte meg a szentbeszédből a másik hivatkozott bibliai helyet: „nem önmagunktól vagyunk alkalmasak” (2Kor 3,5).²² Ez az érvelés már az

adott rendszer, a középkori érdemteológia kereteit szétfejtő reformatori prédikációként értelmezhető.

Berndt Hamm gradualizmusnak nevezi azt a késő középkori felfogást, amelyet alapjaiban rendített meg a reformáció háromszoros *solája*, valamint az úgynevezett „krisztusira” és „evangéliumira” való koncentráció. A graduális világképben a bűnös ember fokozatosan, több lépésben lesz igazzá és nyeri el az üdvösséget, kezdve a földi időben s befejezve a mennyi örökkévalóságban, jó cselekedetek és az egyházban kiszolgáltattott kegyelmi eszközök révén, keresztül a tisztítótűzön, végül pedig az utolsó ítélet aktusában. Ezt a lépcsőzetességet tükrözi az e világi egyháznak és a szentek galériájának hierarchikus szerkezete, a bűnök különböző besorolása és a vezeklési formák rangsora, a szerzetesi fogadalmak és az egyházi rendek fokozatai. A reformatori tanítás nem egyes dogmáknak az elutasítása vagy mindennapos visszaélések kritikája, hanem a graduális rendszernek magának a kategorikus tagadása, amennyiben az emberi közreműködés hiábavalóságát, a feltétel nélküli megigazulást hirdeti, kárhoztatja a jó cselekedetek, a vezeklés, a kegyességi formák, a fogadalmak érdemszerző, elégtételt adó jellegét. Az addig kifejezetten pluralista világot egyetlen erőter mentén rendező át, egyszerűsíti le, egyetlen papi-polgári rendbe sorol püspököket, szerzeteseket, világiakat (szokásos megfogalmazással ez az egyetlen papság). Az önmagát „evangéliumiként” definiáló tanítás kétségbe vonta a hagyományos játékszabályok létjogosultságát, s helyette a régivel egyetlen ponton sem összeegyeztethető új rendszert kínált, ez fogalmazódott meg a közismert éles alternatívákban, mint például nem érdemből, hanem kegyelemből; kötöttség helyett szabadság; emberi találmányok helyett a Szentírás szava, vagy éppen *Lucas Cranach* híres párhuzamos falmetszetsorozatában, Krisztus és az Antikrisztus passióaléjában (1521).²³

A soproni vizsgálat mindhárom része tartalmaz egy-egy olyan elemet, amelyek fényt derítenek a formálódó új egyházi nyelv eredetére, műhelyeire, diszkurziós terére.

– A jegyzőkönyv első részében olvasni, hogy „...mikor összejönnek a kocsmába, egy, aki érti, olvassa [a lutheri

¹⁸ Vischer Péter soproni városi kamarás számadáskönyve 1524/25. In Házi Jenő: *Sopron szabad királyi város története*. II. 5. *Különféle számadások és adójegyzékek 1489-től 1530-ig*. Sopron, 1938. 382–440., itt 431. o. (nr. 27).

¹⁹ ETE 1, 188–189. o. (nr. 180). = Payr 1910, 16. o. (nr. 4). = Házi 1929 I. 7. 140. o. (nr. 94).

²⁰ Házi 1939, 57. o. Moritz Pál ferences templomatyja számadáskönyve kiadva: Házi 1929 II. 5. 367–382. o. (nr. 26).

²¹ Házi Jenő a plébánoson és a két jegyzőn, Radinger altarisztán és Auer városi írnokon kívüli 26 tanút kivétel nélkül papi személyként azonosítja: Házi 1939, 49. o. Fontos körülmény, hogy Auer a művelt, tájékozott Moritz Pál sógora és üzleti partnere volt. Mollay 1994, 26. o.

²² ETE 1, 162., 164. o. (nr. 163). = Payr 1910, 5–7. o. (nr. 2). = Házi 1929 I. 7. 119., 121. o. (nr. 83).

²³ Bernd Moeller: Die Rezeption Luthers in der frühen Reformation. *Luther-Jahrbuch* 57 (1990) 57–71., különösen 68–70. o. = In B. Hamm – B. Moeller – D. Wendebourg: *Reformationstheorien. Ein kirchenhistorischer Disput über Einheit und Vielfalt der Reformation*. Göttingen, 1995. 9–29., különösen 25–27. o. Bernd Moeller: Die frühe Reformation in Deutschland als neues Mönchtum. In uő (Hg.): *Die frühe Reformation in Deutschland als Umbruch. Wissenschaftliches Symposium des Vereins für Reformationsgeschichte* 1996. Gütersloh, 1998. /Schriften des Vereins für Reformationsgeschichte 199./ 76–91. o. Berndt Hamm: Was ist reformatorische Rechtfertigungslehre? *Zeitschrift für Theologie und Kirche*, 83 (1986) 1–38. o. Uő: Von der spätmittelalterlichen reformatio zur Reformation. Der Prozeß normativer Zentrierung von Religion und Gesellschaft in Deutschland. *Archiv für Reformationsgeschichte*, 84 (1993) 7–82 o. Uő: Einheit und Vielfalt der Reformation – oder: was die Reformation zur Reformation machte. In Hamm–Moeller–Wendebourg 1995, 57–127. o., különösen 69–73. o.

könyveket], a többiek hallgatják, tízen, húszan, ahányan vannak, és annyi gyalázattal illetik őszentségét, a bíborosokat és másokat, hogy szörnyű hallgatni. Aztán minket [soproni papokat] szidnak a laikusok”.

– A Radinger-ügy nyomozásában pedig ugyanerre a társadalmi és kommunikációs közegre vonatkozik egy bevezető félmondat: „...ívás közben beszélgettek a papokról, hogy az a hír járja: meg kéne házasodniuk.”

– Moritz Pál szavai végül pontosan fogalmazzák meg a hazai reformátori nyelv kettős eredetét: nézeteit mind a németektől vette (ex dominis germanis), mind saját tapasztalataiból szűrte le²⁴ – ahogy az imént idézett kocsmajelenetben is egymásra válaszolnak a felolvasott lutheri szövegek és a helyi történetek.

A reformátori tanítást elutasító oldal nyelve a vizsgált időszakban jóval több adattal dokumentálható, egyben jóval több sztereotípiát is alkalmaz, mint az eddig bemutatott források, ezért tárgyalásáról itt lemondok. Hogy az ellenlábaskok 1519 óta közös nevezőre hozták a cseh huszitákat és a szász lutheránusokat mint eretnekeket, annak nyilvánvaló politikai előnyei voltak, s az átokbulla közzé-

²⁴ Idézetek: ETE 1, 161., 166., 170–171. o. (nr. 163). = Payr 1910, 4., 8., 13. o. (nr. 2). = Házi 1929 I. 7. 118., 123. o. (nr. 83). Az utolsó idézet a Házi kiadásához alapul vett kéziratban nem szerepel.

tétele után ezt az azonosítást már különösebben indokolniuk sem kellett. Mégis van valami mélyebb magyarázata annak a furcsa jelenségnek, hogy a korai reformáció tanításának „reménytelen zűrzavara”²⁵ a bírálók szemében annyira egységes rendszert képez, hogy egyetlen személyhez kötik, egyetlen jelzővel tudják le: „lutherista”. A hitvédők tábora, amelynek ítélete *Dorothea Wendebourg* híres tézise szerint a reformációt reformációvá tette,²⁶ tisztában volt vele, hogy az „új hit” alapjaiban tagadja a rendszert, még ha a tanítás egyes elemeiben nincs is sok újdonság. A reformációnak az a kategorikus igénye viszont, hogy megkülönböztesse a dolgokat: az isteni és az emberi jogot, a törvényt és az evangéliumot, a hitet és a szeretetet, Krisztus országát és a világ birodalmát stb., a hitvédők szemében veszélyesebbé tette minden spiritualista vagy humanista egyházkritikánál.

²⁵ Péter, Katalin: Die Reformation in Ungarn. In: *European Intellectual Trends and Hungary*. Ed. F. Glatz. Budapest, 1990. /*Études Historiques Hongroises* 4./ 39–52., itt 40. o. = Péter Katalin: A reformáció Magyarországon. In uő: *Papok és nemesek. Magyar művelődéstörténeti tanulmányok a reformációval kezdődő másfél évszázadból*. Budapest, 1995. /A Ráday Gyűjtemény Tanulmányai 8./ 15–30., itt 17. o. Az eredetiben „ein heillosos Durcheinander”.

²⁶ Dorothea Wendebourg: Die Einheit der Reformation als historisches Problem. In Hamm–Moeller–Wendebourg 1995, 31–51., itt 34–35. o.

HARMATI BÉLA

Az egyetemes társadalmi felelősség programja*

Az élet és a környezet védelmének etikai alapkérdései

I.

Az élet és a környezet védelmének etikai alapkérdéseit szeretném megszólaltatni a következőkben az Egyesült Nemzetek Szervezete (ENSZ) egyetemes társadalmi felelősség (Corporate Social Responsibility – CSR) elnevezésű programjának ismertetéséhez kapcsolva.¹ Az etikai kérdé-

* A Budapest Főváros Önkormányzatának Környezetvédelmi Bizottsága és a Magyar Környezetvédelmi Egyesület által „A globális éghajlatváltozás hatása Budapest környezeti állapotára” címmel megrendezett tudományos szakmai konferencián 2006. szeptember 19-én elhangzott előadás szerkesztett változata.

¹ The United Nations Global Compact: <http://www.unglobalcompact.org> Corporate Social Responsibility, Interfaith Center on Corporate Responsibility

sek vizsgálatával azt az ismert, de nem mindig eléggé hangsúlyos tényt kívánom kiemelni, hogy a környezetvédelem nem egyszerűen csak a természeti környezet, a levegő, víz stb. állapotának, tisztaságának kérdése, hanem az ember és közösségeink belső, spirituális etikájának, gondolkodási, viselkedési, cselekvési megnyilvánulásainak kérdése, vagyis társadalmi kérdés. A materiális tényezők mellett és mögött a humán tényezők, az egyes ember hozzáállása, tudása, a települések, az államok, a társadalom szerveződése és ellenőrzése vizsgálódásunk tárgya. Az elmúlt évtizedekben „elmaterializálódott” társadal-

lity (USA): <http://www.iccr.org> The World According to CSR. *The Economist*, January 20, 2005.